

Pak Mun Dam and its Impacts on the Pattern of Local Livelihood

Kingkarn Sumnaunyen¹, Pissamai Srinat² and
Yared Akarapattananukul³

^{1,3}M.A. (Government) Lecturer,

²M.A. (Political Science) Lecturer,

Faculty of Political Science, Ubonratchatani University

E-mail: Kingkarn66@hotmail.com

Abstract

The bojective of this study was to look into how the Pak Mun Dam has impacted in terms of local livelihood labor and employment and migration of Pak Mun people. The combination of qualitative and qualitative methods was used. The study was carried out in the communities affected by the Pak Mun Dam. Multi-stage sampling was used to select 900 households in 70 villages in five districts of U.R. The findings reveal two major changes: 1) the change in occupation from fishing and agriculture to industry outside communities. 2) the migration of family members, resulting in issues of elderly and children.

Keywords: labor, migration, Pak Mun Dam,
pattern of local livelihood

เขื่อนปากมูลกับผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลง รูปแบบการประกอบอาชีพในชุมชนปากมูล¹

กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น¹, พิสมัย ศรีเนตร² และ

ญาเรศ อัครพัฒนานุกุล³

^{1,3}ร.ม. (การปกครอง) อาจารย์,

²ศส.ม. (รัฐศาสตร์) อาจารย์,

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

E-mail: Kingkam66@hotmail.com

72

บทคัดย่อ

Vol. 19
No. 4
Oct.
-
Dec.
2013

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นหลังจากมีการสร้างเขื่อนปากมูลจนกระทั่งปัจจุบัน โดยใช้มุมมองในการวิเคราะห์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพ การย้ายถิ่นและขายแรงงาน ระเบียบวิธีการศึกษาที่ใช้คือ การผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ พื้นที่ศึกษาคือ ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล ครอบคลุม 70 หมู่บ้าน ในเขต 5 อำเภอของจังหวัดอุบลราชธานี ทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง 900 ครัวเรือน (ร้อยละ 10 จากครอบครัวผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมด) โดยใช้วิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน ผลการ

¹บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัย เรื่อง เขื่อนปากมูลกับผลกระทบต่อด้านสิทธิทางเศรษฐกิจและสิทธิทางสังคม (Pak Mun Dam and Its Impacts on Economic and Social Rights), 2553; อนึ่ง บทความวิจัยนี้เลือกใช้ตัวอักษร 'ล' เมื่อหมายความถึงเขื่อนปากมูล เพราะเป็นชื่อเรียกเฉพาะของทางราชการ และใช้ตัวอักษร 'น' เมื่อหมายความถึง ชาวบ้านปากมูล หรือชุมชนปากมูล ซึ่งเป็นคำที่ชาวบ้านให้การยอมรับมากกว่า

ศึกษาพบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลส่งผลกระทบต่อทางสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนรูปแบบการประกอบอาชีพ จากอาชีพประมงและเกษตรกรรม สู่อชีพการรับจ้างและการขายแรงงานนอกชุมชน ส่งผลกระทบต่อเนื่องต่อการโยกย้ายและการอพยพเพื่อการขายแรงงาน ที่นำไปสู่ปัญหาคนชราและภาวะการเลี้ยงดูเด็กในเวลาต่อมา

คำสำคัญ: การขายแรงงาน, การย้ายถิ่น, เขื่อนปากมูล, รูปแบบการประกอบอาชีพ

บทนำ

ภายใต้การพัฒนาประเทศนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 จนถึงปัจจุบัน โครงการพัฒนาของรัฐหลายโครงการได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของโครงการพัฒนาเป็นจำนวนมาก กรณีโครงการเชื่อมปากมุลที่ได้รับการอนุมัติจากรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในปี พ.ศ. 2532 และได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน จนได้รับเงินกู้จากธนาคารโลก (World Bank) จำนวน 6,600 ล้านบาท และได้ดำเนินการก่อสร้างตั้งแต่ปี 2533-2537 ก็เป็นกรณีตัวอย่างหนึ่งของโครงการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ทรัพยากร และผลกระทบด้านสังคม

การต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านตลอดระยะเวลา 18 ปีที่ผ่านมา ประเด็นผลกระทบด้านสังคมเป็นอีกหนึ่งมิติที่ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบพยายามสะท้อนให้สังคม รัฐบาล และผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนัก เพื่อศึกษาและหาแนวทางแก้ไขผลกระทบนี้อย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการศึกษผลกระทบในมิติทางสังคมที่ผ่านมาจะได้รับความสนใจศึกษามากขึ้น ข้อมูลและข้อสรุปการศึกษาได้สะท้อนให้เห็นผลกระทบและปัญหาทางสังคมได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบ แต่การศึกษาที่ผ่านมายังคงเป็นการศึกษาภายใต้กรอบคำถามว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง และชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำได้มีการปรับตัวอย่างไรต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น การอธิบายและวิเคราะห์จึงให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านและผลที่เกิดขึ้น มากกว่าการอธิบายและวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังการสร้างเชื่อมปากมุล

บทความวิจัยชิ้นนี้จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาผลกระทบทางสังคมในด้านการย้ายถิ่นและขายแรงงานของชาวบ้านภายหลังการสร้างเชื่อมปากมุล ตั้งแต่ปี 2533-ปัจจุบัน โดยมุ่งวิเคราะห์ และสร้างข้อสรุปที่เชื่อมโยง

มาจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพที่เกิดขึ้นภายหลังการสร้าง
เขื่อนปากมูลอันเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ผ่านวิธี
การศึกษาทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยกำหนดพื้นที่การศึกษา
ครอบคลุม 70 หมู่บ้าน ในเขต 5 อำเภอ ของจังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่
อำเภอโขงเจียม อำเภอสิรินธร อำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอตาลชุม และ
กิ่งอำเภอสว่างวีรวงศ์ โดยแบ่งเป็น ชุมชนท้ายเขื่อน ชุมชนเหนือเขื่อนฝั่งซ้าย
และชุมชนเหนือเขื่อนฝั่งขวา และใช้การรวบรวมข้อมูลผสมผสานสองวิธี
คือ การรวบรวมข้อมูลภาพกว้างด้วยวิธีการสำรวจเชิงสถิติ (Quantitative
research) และการรวบรวมข้อมูลเชิงลึกด้วยวิธีการวิจัยแบบคุณภาพ
(Qualitative research)

การเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างเชิงปริมาณ ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง
900 ครัวเรือน (ร้อยละ 10 จากครอบครัวผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมด) ใช้วิธี
การสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage sampling) ขั้นแรกใช้การสุ่มตัวอย่าง
แบบเจาะจง (Purposive sampling) ไปที่ครัวเรือนที่อยู่ในเขตอำเภอที่ได้รับ
ผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ขั้นที่สองใช้การสุ่มแบบแบ่งกลุ่มหลายขั้นตอน
(Multi-stage cluster sampling) นำอำเภอที่ได้รับผลกระทบจากการสร้าง
เขื่อนปากมูลมาแบ่งกลุ่มย่อยเป็นระดับตำบล จากนั้นย่อยเป็นระดับหมู่บ้าน
แล้วทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง เพื่อเลือกครัวเรือนตามจำนวน 900 ครัวเรือน
ค่าสถิติที่ใช้ได้แก่ ร้อยละและค่าเฉลี่ย (\bar{x})

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชน
แบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) ด้วยเครื่องมือ
การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) กับกลุ่มตัวอย่างผสมผสานกับ
เทคนิคการจัดเสวนากลุ่ม (Group Discussion) กับกลุ่มตัวอย่าง ในเขต 9
พื้นที่ 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอโขงเจียม อำเภอสิรินธร และอำเภอพิบูลมังสาหาร
กระบวนการจัดเสวนากลุ่มแต่ละครั้ง จะมีผู้เข้าร่วมครั้งละ 10-50 คน
ผู้เข้าร่วมแต่ละครั้งจะประกอบด้วย ผู้นำทางการในชุมชน ตัวแทนหรือผู้นำ
ครอบครัวในเขตพื้นที่ผลกระทบ เยาวชน ผู้หญิงและผู้สูงอายุในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพ หลังการสร้างเขื่อนปากมุล

การอธิบายและวิเคราะห์รูปแบบการประกอบอาชีพหลังการสร้างเขื่อนปากมุล เป็นการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงกับข้อมูลการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้และรายจ่าย เพื่อชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพหรือช่องทางการหาเลี้ยงชีพของชาวบ้านในชุมชนพื้นที่ผลกระทบ โดยจะเป็นการอธิบายและวิเคราะห์ผ่านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพในและนอกชุมชน

(1) รูปแบบการประกอบอาชีพในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพในชุมชน มีสาเหตุหลักมาจากการลดลงของรายได้จากการประกอบอาชีพประมง (ตาราง 1 และ ตาราง 2) จากข้อมูลการสำรวจรายได้และแหล่งรายได้หลักของชาวบ้านเปรียบเทียบระหว่างก่อนสร้างเขื่อนและหลังสร้างเขื่อน พบการเปลี่ยนแปลงรูปแบบแรก การเปลี่ยนจากการหาปลาเป็นการทำนา หมายถึง จากเดิมที่ชาวบ้านได้พึ่งพาการประมงเป็นทั้งแหล่งรายได้และแหล่งอาหารหลัก และทำนาเพียงเพื่อพอเลี้ยงครอบครัวหรือทำนาควนคู่กับการทำประมง

ตาราง 1 แสดงการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้ภาคเกษตรของครัวเรือน/ปี (บาท)

	2533 (ก่อนการสร้างเขื่อน)**	2543 (หลังการสร้างเขื่อน)**	2544 (ระหว่าง การทดลอง เปิดประตูเขื่อน ปากมุล)**	2551 (ระยะเปิด 4 ปีต 8)***
นอกภาคเกษตร	20,099	36,907	36,957	32,026
ประมง	25,742	3,045	10,025	8,948
ภาคเกษตร	12,518	7,720	6,223	19,070

ที่มา: ** มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2545: 6-27)

*** จากการสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 2 แสดงการเปรียบเทียบรายได้ ประมง ภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรก่อนและหลังมีการสร้างเขื่อน

เขต	จำนวน ครัวเรือน	ก่อนปี 2533						2551 (ระยะเปิดสี บิดแปรต)					
		ประมง	ทำนา	เสียนสัตว์	ปลูกผัก	นอกเกษตร	รับจ้าง	ประมง	ทำนา	เสียนสัตว์	ปลูกผัก	นอกเกษตร	รับจ้าง
เหนือ	396	19,016 (346)	22,255 (374)	7,463 (135)	7,463 (78)	14,957 (304)	16,131 (180)	9,368 (209)	15,226 (275)	10,389 (126)	3,500 (2)	18,591 (341)	15,617 (274)
เหนือ	357	25,980 (280)	21,789 (303)	10,806 (128)	2,459 (81)	14,021 (274)	8,234 (126)	8,293 (200)	20,053 (280)	11,009 (102)	4,000 (12)	78,744 (292)	14,308 (171)
ท้ายเขื่อน	137	19,942 (112)	8,600 (15)	2,540 (15)	4,444 (18)	18,747 (103)	17,672 (55)	9,108 (65)	1,000 (10)	2,509 (11)	3,589 (65)	20,053 (128)	15,594 (72)
ค่าเฉลี่ยรวม	890	21,829	17,899	8,864	5,903	12,769	16,319	8,948	17,378	10,494	5,269	16,250	15,776

ที่มา: จากการศึกษาของคณะวิจัย พ.ศ. 2551-2552

แต่นับจากการสร้างเขื่อนแล้วเสร็จ การอาศัยอาชีพประมงเป็นแหล่งรายได้เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ จึงต้องหันไปพึ่งรายได้จากการทำนาเป็นหลัก ดึงข้อมูลจากการสำรวจ (ตาราง 3) แสดงแหล่งรายได้ก่อนและหลังการสร้างเขื่อน ซึ่งให้เห็นตัวเลขที่ลดลงของผู้ที่เคยมีรายได้จากการประกอบอาชีพประมง จากร้อยละ 65 มาเป็นร้อยละ 44.95 หลังสร้างเขื่อน และตัวเลขการพึ่งพารายได้จากการทำนาหลังการสร้างเขื่อน จาก 16,121 บาทต่อครัวเรือนต่อปี เป็น 16,626.4 บาทต่อครัวเรือนต่อปี จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแหล่งพึ่งพารายได้หลักจากการประมงสู่อาชีพทำนา

ตาราง 3 การเปรียบเทียบรายได้ก่อนและหลังการสร้างเขื่อน

อาชีพ	ก่อน			หลัง		
	รายได้/ครัวเรือน/ปี	จำนวนตัวอย่าง	ร้อยละ	รายได้/ครัวเรือน/ปี	จำนวนตัวอย่าง	ร้อยละ
ประมง						
จับปลา	20,509.4	653	65	9,247	400	44.95
ภาคเกษตร						
ทำนา	16,121.0	533	59.5	16,626.4	492	55.5
ปลูกผัก ริมถนน	5,575.0	148	16.6	5,418.5	27	3.0
หาของป่า	5,156.2	254	28.5	4,738.0	137	15.3
เลี้ยงสัตว์	8,974.8	266	29.8	10,480.0	230	2.5
รายได้ เกษตรอื่นๆ	14,409.0	22	2.5	16,210.0	38	4.3
นอกภาคเกษตร						
รับจ้าง	15,984.4	322	36.1	15,981.0	471	52.9
ค้าขาย	17,372.0	110	12.3	17,181.0	146	16.4
นอกภาค เกษตรอื่นๆ	15,016.0	59	6.6	13,599.3	146	16.4

ที่มา: จากการสำรวจของคณะวิจัย พ.ศ. 2551-2552

ขณะที่รายได้จากการเกษตรอื่นๆ พบว่า การปลูกพืชเศรษฐกิจมันสำปะหลัง ได้กลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่เพิ่มขึ้นของชาวบ้าน

รูปแบบที่สอง การเปลี่ยนไปสู่อาชีพนอกภาคเกษตร การสำรวจข้อมูลพบว่า หลังมีการสร้างเขื่อนการประกอบอาชีพในชุมชนนอกจากจะหันสู่อาชีพการทำนาและปลูกมันสำปะหลังเพิ่มขึ้นแล้ว ชาวบ้านยังได้เริ่มเปลี่ยนสู่อาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น ดังการสำรวจ (ตาราง 4) ที่ชี้ให้เห็นว่าการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรในชุมชนที่มากที่สุดหลังสร้างเขื่อนก็คือการรับจ้าง มีถึงร้อยละ 62.5 ลำดับรองลงมาจึงเป็นอาชีพค้าขาย ร้อยละ 19.4 และสุดท้ายคือหาของป่า มีร้อยละ 18.1

ตาราง 4 เปรียบเทียบอาชีพนอกภาคเกษตรหลังการสร้างเขื่อน

อาชีพ	ก่อน		หลัง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
หาของป่า	254	37	137	18.1
ค้าขาย	110	16	146	19.4
รับจ้าง	322	47	471	62.5
รวม	686	100	754	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ในรูปแบบที่สาม จากการสังเกต พูดคุยกับชาวบ้านในหลายชุมชน และจากการจำแนกประเภทอาชีพอื่นๆ (ตาราง 5) ในชุมชนที่ชาวบ้านระบุว่า เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลังจากการสร้างเขื่อน พบว่า ในปัจจุบันการทำไม้กวาดหรือฟอยได้กลายเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของชาวบ้านในหลายชุมชน

ตาราง 5 แสดงประเภทแหล่งรายได้นอกภาคเกษตรหลังการสร้างเขื่อน

แหล่งรายได้		
ประเภท	จำนวนผู้ตอบ	ร้อยละ
คานา/ เกี่ยวข้าว	2	0.2
ตัดอ้อย	2	0.2
ก่อสร้าง	25	2.8
เย็บผ้า	1	0.1
ทำขนม	1	0.1
ขายสินค้า	2	0.2
ลูกจ้าง	8	0.9
รับจ้างชั่วคราว	4	0.4
รับจ้างทั่วไป	761	85.5
ทอผ้า	1	0.1
อื่นๆ		
ทอผ้าและทำไม้กวาด	2	0.2
ทอผ้าและลูกส่ง	2	0.2
ทำไม้กวาด	53	5.9
ทำไม้กวาดและเบี่ยยังชีพ	1	0.1
ทำไม้กวาดและลูกส่ง	7	0.8
เบี่ยยังชีพผู้สูงอายุ	29	3.3
เผาถ่าน	1	0.1
ลูกส่งให้	34	3.8
ลูกส่งให้และเบี่ยยังชีพผู้สูงอายุ	1	0.1
सानหวด	3	0.7
รวม	890	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

การสำรวจชุมชนเพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนหัวเหวและวังสะแบงใต้ของผู้วิจัย พบว่า แทบทุกหลังคาเรือนชาวบ้านจะทำไม้กวาด โดยมีทั้งบ้านที่ทำไม้กวาดเพียงอย่างเดียวและทำไม้กวาดควบคู่ไปกับอาชีพอื่น และเมื่อถามถึงรายได้แต่ละวันจากการทำไม้กวาดกับครอบครัว น้องบี หรือ นางสาวทิพวรรณ ทาร์ตัน เยาวชนอายุ 17 ปี บ้านหัวเหว กล่าวว่า

“..ทั้งวันถ้าช่วยกันทำ ทั้งพ่อ แม่ และบี วันหนึ่งทำทั้งวันจะได้ประมาณ 20-30 อัน เจลลี่วันละ 200-300 บาท ขายอันละประมาณ 10 บาท มีพ่อค้าเข้ามาซื้อถึงในบ้าน..”

(สัมภาษณ์นางสาวทิพวรรณ ทาร์ตัน, วันที่ 20 มกราคม 2553)

ขณะที่ทำการพูดคุย สิ่งหนึ่งที่คณะผู้วิจัยสามารถสังเกตได้คือ รถตลาดที่เข้ามาในหมู่บ้าน ในช่วงระยะเวลาหนึ่งชั่วโมงครึ่งมีรถตลาดเข้ามาสองรอบรอบแรกคือ มอเตอร์ไซด์ รอบนี้แม่ น้องบี ได้ซื้อปลากรอบสำหรับทำอาหารเข้าสองกระป๋อง 24 บาท ส่วนรอบที่สอง ซื้อมะนาว หมู และขนมลูกชายรวมเงิน 100 บาท ส่วนตอนเย็นรอบสุดท้ายจะเป็นรอบของอาหารเย็นและขนมน้องชาย

ดังนั้น หากในหนึ่งครอบครัวที่มีสมาชิกช่วยทำหลายคนรายได้เฉลี่ยต่อเดือนจะอยู่ประมาณ 10,000-15,000 บาทต่อเดือน ดังเช่น ในกรณีครอบครัวน้องบีซึ่งอาจพอดีกับค่าใช้จ่ายในแต่ละวัน แต่กรณีแม่นารี หวังผลที่มีเพียงแรงงานเดียวสำหรับการทำไม้กวาด แม้จะได้รับเงินจากที่ลูกส่งมาให้ก็ยังไม่เพียงพอกับรายจ่ายในครอบครัว

“...ตั้งแต่พ่อเสีย (สามี) ก็ช่วงมีอบ สิบกว่าปีแล้วแม่ก็เลี้ยงลูกคนเดียว ลูกก็สามคน ตอนนี้ลูกคนโตกับคนรองไปทำงานกรุงเทพฯ เหลือคนสุดท้ายต้องเรียน ม.3 กับหลานอีกสองคน ทำไม้กวาดได้ไม่หลายเดือนหนึ่งได้เดือนละ 1,000-2,000 บาท ใต้น้อยเพราะแม่ทำคนเดียว ต้องดูแลหลานด้วยใต้น้อยได้มากก็ไม่ค่อยพอจ่าย ต้องจ่ายค่ารถไปโรงเรียนลูก เดือนละ 500 ค่ากินข้าว

ไปโรงเรียนอีกวันละ 30 รวมเดือนๆ แคล้วสุดท้องนี้ก็หลายพัน หลานพ่อแม่มั่นส่งก็พอแต่ไม่เหลือ บางเดือนต้องทำพอยให้ได้เยอะๆ ต้องให้ลูกหลานมาช่วย บางครั้งมันก็ไม่ค่อยอยากทำ อยากไปเล่นตามประสา แต่ก็ต้องให้ทำ...”

(สัมภาษณ์นางนารี หวังผล, วันที่ 26 มกราคม 2553)

ในทันทีที่การพึ่งพารายได้จากการสูญเสียของบุตรหลานที่ไปขายแรงงานในเมืองหรือนอกชุมชนที่ไกลกว่าตัวจังหวัดอุบลราชธานี จึงกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ

นอกจากนี้ หากพิจารณาจากอายุเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถามและกลุ่มอายุของผู้ที่ออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชน (ตาราง 9) กล่าวได้ว่าผู้ที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่คือ คนที่แก่เกินกว่าจะออกไปทำงานรับจ้างในเมืองหรือนอกชุมชนไกลๆ และผู้ที่อยู่ในวัยศึกษา อาชีพที่ยังพอทำได้ในชุมชนจึงเป็นการทำการเกษตรและอาชีพผลิตสินค้าเชิงพาณิชย์ที่อาศัยบ้านและชุมชนเป็นแหล่งผลิต และพึ่งพาจากบุตรหลาน

(2) รูปแบบการย้ายถิ่นและประกอบอาชีพนอกชุมชน

การวิเคราะห์ในส่วนนี้เชื่อมโยงกับการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพโดยให้ความสำคัญและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบ (pattern) ของการย้ายถิ่นทำมาหากิน และรูปแบบการขายแรงงานที่เกิดขึ้นหลังจากการสร้างเขื่อนแล้วเสร็จ จนนำไปสู่การเกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการผลิตและเศรษฐกิจในชุมชนที่ผลักให้ชาวบ้านในชุมชนออกจากวิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่มีรูปแบบการประกอบอาชีพพึ่งพิงธรรมชาติ ทักษะและความรู้ในชุมชนที่คุ้นเคยไปสู่อาชีพแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่และถิ่นอื่นนอกชุมชน ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

อาชีพนอกชุมชน เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำมูล แม้ว่าก่อนปี 2537 การประกอบอาชีพนอกชุมชนจะปรากฏมาตั้งแต่ก่อนปี 2533 แต่พบว่า นับจากเขื่อนสร้างเสร็จในปี 2537 จนถึงปัจจุบัน จำนวนครัวเรือนที่สมาชิกต้องออกไปขายแรงงานนอกชุมชน

เพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวมีจำนวนเพิ่มขึ้น ข้อมูลตามตาราง 6 จากการสำรวจปี พ.ศ. 2551-2552 โดยแบ่งตามภูมิสำเนาของกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งประกอบด้วยครัวเรือนที่อาศัยอยู่บริเวณท้ายเขื่อน ครัวเรือนที่อาศัยอยู่บริเวณเหนือเขื่อนฝั่งขวา และครัวเรือนที่อาศัยอยู่บริเวณเหนือเขื่อนฝั่งซ้าย พบว่า ก่อนการสร้างเขื่อน ครอบครัวของผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ไม่มีสมาชิกออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน จำนวน 760 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 85.8 ซึ่งแบ่งเป็นครอบครัวที่อยู่เหนือเขื่อน จำนวน 124 ครอบครัว ท้ายเขื่อนฝั่งขวาจำนวน 332 ครอบครัว และท้ายเขื่อนฝั่งซ้าย จำนวน 304 ครอบครัว ส่วนครอบครัวที่มีสมาชิกออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน มีจำนวนรวม 126 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 14.2 แบ่งเป็นครอบครัวที่อยู่เหนือเขื่อน จำนวน 12 ครอบครัว ท้ายเขื่อนฝั่งขวาจำนวน 61 ครอบครัว และท้ายเขื่อนฝั่งซ้าย จำนวน 53 ครอบครัว แต่หลังการสร้างเขื่อนครอบครัวที่ไม่มีสมาชิกในครอบครัวออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน มีจำนวนลดลงเหลือเพียง 326 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 36.7 แบ่งเป็นครอบครัวที่อยู่เหนือเขื่อน จำนวน 70 ครอบครัว ท้ายเขื่อนฝั่งขวาจำนวน 109 ครอบครัว และท้ายเขื่อนฝั่งซ้าย จำนวน 147 ครอบครัว ขณะที่ครอบครัวของผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ โดยแบ่งเป็นครอบครัวที่อยู่เหนือเขื่อน จำนวน 66 ครอบครัว ท้ายเขื่อนฝั่งขวาจำนวน 287 ครอบครัว และท้ายเขื่อนฝั่งซ้าย จำนวน 210 ครอบครัว รวม 563 ครอบครัวหรือร้อยละ 63.3 กลับมีสมาชิกในครอบครัวออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านเพิ่มขึ้นถึง 4.5 เท่า เมื่อเทียบกับก่อนสร้างเขื่อน

นอกจากการมีจำนวนครอบครัวที่มีสมาชิกไปประกอบอาชีพนอกชุมชนเพิ่มสูงขึ้นแล้ว เมื่อเปรียบเทียบจำนวนสมาชิกในครอบครัวที่ออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชนก่อนและหลังการสร้างเขื่อน พบว่า จำนวนครัวเรือนที่มีสมาชิกออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านมากกว่า 1 คน มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน โดยก่อนการสร้างเขื่อนมีเพียง 66 ครอบครัว หลังการสร้างเขื่อนเพิ่มขึ้นเป็น 360 ครอบครัว (ตาราง 7)

ตาราง 6 การมี/ไม่มี สมาชิกในครอบครัวออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน

การประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน	ก่อนการสร้างเขื่อน				หลังการสร้างเขื่อน			
	ท้ายเขื่อน	เหนือเขื่อนฝั่งขวา	เหนือเขื่อนฝั่งซ้าย	จำนวน (รวม)	ท้ายเขื่อน	เหนือเขื่อนฝั่งขวา	เหนือเขื่อนฝั่งซ้าย	จำนวน (รวม)
ไม่มี	124	332	304	760	70	109	147	326
มี	12	61	53	126	66	287	210	563
รวม	136	393	357	886	136	396	357	889
				100.0				100.0
				85.8				36.7
				14.2				63.3

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 7 จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่ออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน

จำนวนสมาชิกประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน	จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่ออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน						รวม
	1 คน	2 คน	3 คน	4 คน	5 คน	6 คน	
ก่อนการสร้างเขื่อน (ร้อยละ)	60 (47.62)	49 (38.89)	9 (7.14)	7 (5.56)	1 (0.79)	0 (0)	126 (100)
หลังการสร้างเขื่อน (ร้อยละ)	203 (36.06)	197 (34.99)	86 (15.28)	45 (7.99)	23 (4.09)	9 (1.59)	563 (100)

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ข้อมูลในตาราง 8 สะท้อนให้เห็นว่า สมาชิกที่ออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านส่วนใหญ่คือ ลูกที่ยังโสด มีจำนวนถึง 216 ครอบครัว หรือร้อยละ 39.0 ลำดับที่สองคือ การทำงานแบบที่ไปทั้งสามี่-ภรรยา มีจำนวนถึง 126 ครอบครัว หรือร้อยละ 22.7 และลักษณะที่ย้ายไปทั้งสามี่-ภรรยา-ลูก มีจำนวน 91 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 16.4 ของผู้แบบตอบแบบสอบถามจำนวน 554 คน การสำรวจพบว่า ช่วงอายุของสมาชิกที่ประกอบอาชีพนอกชุมชน ดังแสดงในตาราง 9 พบว่า ส่วนใหญ่อยู่ในช่วงของวัยแรงงานคือ ช่วงอายุระหว่าง 16-25 ปี มีจำนวน 279 คน หรือ คิดเป็นร้อยละ 40.5 และรองลงมาได้แก่ ช่วงอายุระหว่าง 26-35 ปี มีจำนวน 236 คน หรือร้อยละ 34.5 จะเห็นได้ว่า ช่วงอายุของสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปขายแรงงาน ช่วงวัยกำลังแรงงานสำคัญของชุมชน ส่งผลให้คนที่ยังอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จึงเป็นเด็กและคนชรา และได้กลายเป็นผลกระทบทางสังคมที่ต่อเนื่องจากการอพยพขายแรงงานต่างถิ่น ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในส่วนต่อไป

ตาราง 8 ลักษณะการไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านของสมาชิกในครอบครัวหลังการสร้างเขื่อน

ลักษณะออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน	จำนวน	ร้อยละ
เฉพาะลูกที่ยังไม่ได้แต่งงาน	216	39.0
เฉพาะภรรยา	4	0.7
เฉพาะสามี่	80	14.4
ทั้งสามี่-ภรรยา	126	22.7
ทั้งครอบครัว (สามี่-ภรรยา-ลูก)	91	16.4
สามี่และบุตร	16	2.9
ลักษณะออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน (ต่อ)	จำนวน	ร้อยละ
บุตรที่แต่งงานแล้ว	17	3.1
บุตรที่แต่งงานแล้วและที่ยังไม่ได้แต่งงาน	4	0.7
รวม	554	100.0

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 9 จำแนกตามช่วงอายุของสมาชิกในครอบครัวที่ไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน

ช่วงอายุ/ปี	ต่ำกว่า 15 ปี	16-25 ปี	26-35 ปี	36-45 ปี	46-55 ปี	56-65 ปี	มากกว่า 65 ปี	รวม
จำนวน (ร้อยละ)	29 (4.2)	279 (40.5)	236 (34.3)	101 (14.7)	33 (4.8)	6 (0.9)	4 (0.6)	688 (100)

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

เมื่อสำรวจช่วงเวลาของการออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน พบว่ามี 305 ครัวเรือน หรือร้อยละ 59.5 ที่มีสมาชิกออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านแบบตลอดปี แต่มีสมาชิกบางส่วนที่ออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านเป็นบางช่วงเวลาเท่านั้น ดังแสดงในตาราง 10 สำหรับการกลับคืนสู่ชุมชนของสมาชิกที่ออกไปประกอบอาชีพขายแรงงานนอกหมู่บ้าน ในตาราง 11 พบว่า มีกลุ่มที่กลับมาสองกลุ่ม กลุ่มใหญ่คือ ร้อยละ 91.29 กลับมาแบบชั่วคราวคือ กลับมาไม่เกิน 6 เดือนแล้วกลับไปอีก และร้อยละ 8.71 กลับมาแบบถาวร

ตาราง 10 ช่วงเวลาที่สมาชิกในครอบครัวออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านหลังการสร้างเขื่อน

ช่วงเวลาที่สมาชิกในครอบครัวออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน	จำนวน	ร้อยละ
มกราคม – เมษายน	102	19.9
พฤษภาคม – สิงหาคม	36	7.0
กันยายน – ธันวาคม	31	6.0
มกราคม-สิงหาคม	7	1.4
มกราคม-เมษายน และกันยายน-ธันวาคม	32	6.2
ตลอดปี	305	59.5
รวม	513	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 11 ลักษณะการอพยพกลับสู่หมู่บ้านของสมาชิกในครอบครัวที่ไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน

ลักษณะการอพยพกลับ	ถาวร (เกิน 6 เดือนและไม่กลับไปอีก)	ชั่วคราว (ไม่เกิน 6 เดือน)	รวม
จำนวน (ร้อยละ)	42 (8.71)	440 (91.29)	482 (100)

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

จากการระบุอาชีพหลังจากการกลับสู่ชุมชนแบบถาวร พบว่า ร้อยละ 35.71 กลับมาทำนาในที่นาเดิม ร้อยละ 26.19 ประกอบอาชีพรับจ้างในชุมชน และร้อยละ 16.67 ทำการประมง แต่สำหรับสมาชิกที่กลับมาในชุมชนแบบชั่วคราว จำนวน 440 คน มีจำนวน 264 คน หรือ ร้อยละ 60 ระบุสาเหตุการกลับมาแบบชั่วคราว อันดับแรกคือ เพื่อเยี่ยมครอบครัว เยี่ยมพ่อแม่ และลูกถึง ร้อยละ 81.1 ส่วนกลับมาช่วงเทศกาลและเพื่อทำนา มีร้อยละ 9.8 และ ร้อยละ 6 ตามลำดับ (ตาราง 12)

ตาราง 12 สาเหตุการกลับสู่หมู่บ้านแบบชั่วคราวของผู้ประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน

สาเหตุ	เทศกาล	ทำนา	เยี่ยมครอบครัว	รอ งาน	รับจ้าง ใน ชุมชน	หาปลา	รวม
จำนวน (ร้อยละ)	26 (9.8)	16 (6)	216 (81.8)	1 (0.37)	3 (1.13)	2 (0.75)	264 (100)

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

การอพยพแบบสลับกับคนในครอบครัว เป็นอีกรูปแบบหนึ่งให้เห็นถึงการบอกเล่าถึงครอบครัวลูกชายคนโตและลูกสาวของพ่อทองจันทน์ว่าเป็นการสลับแบบ “พ่อขึ้นมาลูกลงไป” คือ พ่อจะกลับมาในบางช่วงส่วนใหญ่จะเป็นช่วงที่หลังจากหมดฤดูจ้างงานก่อสร้าง และลูกถ้าเรียนจบ ป.6 จะสลับลงไปตัดอ้อย เพื่อให้พ่อได้พักและกลับมาดูแลครอบครัว อีกลักษณะของ

87
ปีที่ 19
ฉบับที่ 4
ต.ค.
-
ธ.ค.
2556

การอพยพแบบสลับ คือ “ผิวมาเมียไป” นั่นคือ ช่วงระยะเวลาที่ลูกเปิดเทอม เมียหรือแม่ก็จะทำหน้าที่ในการเลี้ยงดูลูกให้สามีไปทำงาน และเมื่อถึงระยะ ช่วงปิดเทอมผิวจึงจะกลับมาสลับให้เมียไปทำบ้าง ส่วนใหญ่เมียก็จะไปทำงานโรงงาน แม่บ้าน ตัดอ้อย (สัมภาษณ์นายทองจันทร์ บุษบง, วันที่ 25 มกราคม 2553)

จากการอธิบายรูปแบบการอพยพเพื่อประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน ชำงตัน วิเคราะห์ได้ว่า หนึ่ง การออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชน สมาชิกที่ออกไปส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยแรงงานและยังไม่มีครอบครัว และหากไปเป็นครอบครัวก็เลือกที่จะไปแบบสามี-ภรรยา มากกว่าที่จะไปทั้งครอบครัว สอง ช่วงเวลาและระยะเวลาที่ออกไปจากชุมชนมีสองกลุ่ม กลุ่มแรกไปถาวร คือไปตลอดปี กลุ่มที่สองคือไปบางช่วงเวลา ส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ ร้อยละ 64.42 จะไม่ออกไปขายแรงงานในช่วงเดือน พฤษภาคม-สิงหาคม ซึ่งเป็นช่วงเวลา ที่ตรงกับฤดูทำนาตามปฏิทินกิจกรรมวิถีชีวิตในชุมชนและ เป็นช่วงระยะเวลาที่ทับซ้อนของการเปิดเขื่อน ตามมติคณะรัฐมนตรีให้มีการการปิด-เปิด ประตูเขื่อน แบบเปิดสี่เดือน (พ.ค./มิ.ย.-ส.ค./ก.ย.) ปิดแปดเดือน (ก.ย./ต.ค.-เม.ย./พ.ค.) และกลุ่มที่สามคือ ไปแบบสลับกับสมาชิกในครอบครัว และสาม การกลับมาสู่ชุมชนของผู้ประกอบอาชีพนอกถิ่นฐานส่วนใหญ่ กลับมาแบบชั่วคราวเพื่อเยี่ยมครอบครัว ซึ่งหมายรวมถึง พ่อ แม่ ลูก และญาติ และกลับมาในช่วงเทศกาล

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปรากฏการณ์การอพยพย้ายถิ่นจากชุมชนชนบท เพื่อไปขายแรงงานต่างถิ่นจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในทั่วทุกภาคของ ประเทศไทย แต่สำหรับกรณีการขายแรงงานต่างถิ่นของสมาชิกในชุมชน ที่อยู่ในพื้นที่ผลกระทบของการสร้างเขื่อนปากมูลกลับมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่าง 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก เมื่อพิจารณาจากแนวโน้มการอพยพ ออกไปขายแรงงานต่างถิ่นโดยเปรียบเทียบทั่วประเทศ พบว่า การสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ตั้งแต่ปี 2523-2549 ทั่วทั้งประเทศมีอัตราการย้ายถิ่นลดลง ยกเว้นภาคอีสานที่อัตราอยู่ในระดับคงที่ คือ 3.2 (สำนักงาน

สถิติแห่งชาติ, 2550, หน้า 3) แต่เมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับปริมาณการย้ายถิ่นของสมาชิกในชุมชนพบว่า เป็นอัตราการย้ายถิ่นที่เพิ่มสูงขึ้น 4 เท่า (ตาราง 6) โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบระหว่างปี 2533 กับปีสำรวจ 2551 (ก่อน-หลัง การสร้างเขื่อน)

สำหรับสาเหตุผลักดันให้เกิดการอพยพออกจากพื้นที่ต้นทาง แม้งานศึกษาการอพยพย้ายถิ่นชายแรงงานส่วนใหญ่จะชี้ชัดว่าเกิดจากปัญหาด้านการเกษตรกรรม การขาดที่ดินทำกิน และความล้มเหลวในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่จากข้อมูลสาเหตุของการย้ายถิ่นที่ได้จากการสำรวจชี้ชัดว่า สาเหตุหรือปัจจัยผลักดันประการสำคัญคือ การขาดอาชีพรองรับ ซึ่งเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องของการประมง (ตาราง 13) และลักษณะเฉพาะที่แตกต่างประการสุดท้ายคือ รูปแบบการอพยพไปชายแรงงานต่างถิ่นสำหรับในภาคอีสาน งานศึกษาทั้งจากสำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี (สำนักงานสถิติ จังหวัดอุบลราชธานี, http://www.dopa.go.th/stat_m.htm) งานวิจัยการย้ายถิ่นของจังหวัดบุรีรัมย์ (โยธิน แสงวงศ์, 2540) และงานศึกษา “การย้ายถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนในชนบทอีสาน” (ดุษฎี อายุวัฒน์ และพรเพ็ญ ปานคำ, 2551) ให้ข้อสรุปเหมือนกันว่า การย้ายถิ่นเพื่อชายแรงงานของชาวชนบทในภาคอีสานจะมีลักษณะชั่วคราว กล่าวคือ หากเป็นการขายแรงงานระหว่างชนบทกับเมือง แรงงานส่วนใหญ่จะกลับมาในช่วงฤดูทำนาและเก็บเกี่ยว ไม่ใช่การขายแรงงานตลอดปี เป็นข้อสรุปที่ตรงกันข้ามกับข้อมูลรูปแบบการออกไปชายแรงงานต่างถิ่นของสมาชิกชุมชนพื้นที่ผลกระทบที่คณะผู้วิจัยได้รับจากการลงพื้นที่ว่า การออกไปชายแรงงานเป็นแบบตลอดปี และกลับมาช่วงเทศกาลสำคัญทางศาสนา (ตาราง 11 และ ตาราง 12) และแม้จะมีการอพยพแบบสลับบ้าง แต่ก็มิใช่การสลับเพื่อกลับมาทำการเกษตร แต่เป็นการสลับแรงงานในครอบครัวเพื่อออกไปชายแรงงานต่างถิ่นเท่านั้น

**ตาราง 13 จำแนกตามสาเหตุการย้ายที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากิน
หลังการสร้างเชื่อนปากมุล**

สาเหตุการย้ายที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากิน	จำนวน	ร้อยละ
กลัวน้ำท่วม	37	19.37
การเดินทางไม่สะดวก	1	0.52
ขาดรายได้	27	14.14
ย้ายไปอยู่กับคู่สมรส	5	2.62
ต้องการหารายได้เพิ่ม	2	1.05
ไปประกอบอาชีพอื่น	27	14.14
ไม่มีอาชีพรองรับ	41	21.47
หาปลาได้น้อยลง	31	16.23
ไม่มีแหล่งทำมาหากิน	14	7.33
ย้ายจากพื้นที่เดิมไปยังพื้นที่ใหม่ในหมู่บ้านเดิม	6	3.13
รวม	191	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

สิ่งเหล่านี้สะท้อนนัยสำคัญว่าด้วยระยะเวลาของผลกระทบต่อชุมชนที่ยาวนานกว่า 19 ปีของการมีเชื่อน ความสำคัญของการดำรงชีวิตให้อยู่รอดจึงมิใช่แค่ปริมาณปลาที่จับได้หรือรายได้จากการจับปลาเพียงอย่างเดียว แต่คืออาชีพที่อยู่ภายในชุมชนที่จะทำให้ชาวบ้านมีชีวิตอยู่รอดได้ นั่นคือแม้ปริมาณปลาจะลดลงแต่หากชุมชนมีอาชีพที่พร้อมและเพียงพอที่จะทำให้ครอบครัวอยู่ได้ ชาวบ้านหลายครอบครัวจะไม่ตัดสินใจส่งสมาชิกออกไปขายแรงงาน ดังเรื่องราวการบอกเล่าถึงความจำเป็นนี้ของแม่นารีที่จำเป็นต้องส่งลูกสาวคนที่สองซึ่งอายุ 15 ปี ออกไปทำงานในกรุงเทพฯ

“...น้องน้ำ (ลูกสาวคนที่สอง) กับกระถิ่นมันไม่ยอมไปหรอก มาถามตั้งหลายครั้ง บอกบ่อยากไปกรุงเทพฯ แม็กก็ไม่อยากให้ไป แต่กับออกดี ๆ ไปทำงาน อยู่บ้านก็ไม่มีงาน เงินก็บ่พอเลี้ยงน้องเลี้ยงหลาน ไปทำงานหาเงินช่วยแม่ส่งน้องเรียน เค้กก็ฟัง ก็ยอมไป ไปนี้ไปทำโรงงานพลาสติกมีพี่สาว

พาไปสมัคร เพิ่งไปได้สามเดือน”

(สัมภาษณ์นางนารี หวังผล, วันที่ 26 มกราคม 2553)

เช่นเดียวกับการบอกเล่าถึงความจำเป็นที่ต้องให้หลานสาวที่เลี้ยงมา
ไปทำงานยังจังหวัดกรุงเทพฯ ของ พ่อสุพันธ์ จันทรสอน, ชาวบ้านบ้านวัง
สะแบงใต้ ที่ว่า

“... ไม่อยากให้ไปอยู่หรือกรุงเทพฯ แต่จำเป็นต้องไป หลานมันไม่อยาก
ไปหรือ จำเป็นต้องไป ทำนาไม่ได้ ที่นาก็มีนะ แต่พ่อแม่เค้าอยู่กรุงเทพฯ
หมด ไม่มีผู้พาท่านา ก็ต้องหากินแวนนี้ไปอยู่กรุงเทพฯ ใจก็อยากให้กลับมา
อยู่หรือ แต่จะกลับมาทำหยัง...”

(สัมภาษณ์ นายสุพันธ์ จันทรสอน, วันที่ 23 มกราคม 2553)

ด้วยสาเหตุของการออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านตามที่ได้กล่าวมา
ประกอบกับเมื่อผู้วิจัยตั้งคำถามกับผู้ออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านว่า
อยากที่จะกลับมาอยู่ที่บ้านของตนเองใหม่ ทุกกลุ่มเสวนาก็ให้คำตอบเหมือน
กันหมด คือ “อยากกลับมา แต่กลับมาก็ไม่มีงานทำ” (เสวนากลุ่ม, พฤศจิกายน
2551)

ดังนั้น จากข้อมูลการย้ายถิ่นโดยเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ที่ได้รับผล
กระทบกับงานศึกษาในพื้นที่อื่น กล่าวได้ว่า การอพยพย้ายถิ่นของสมาชิก
ในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจาก
พื้นที่อื่น ทั้งปัจจัยผลักดันที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพนิเวศ
ความอุดมสมบูรณ์ รูปแบบและช่วงเวลาการอพยพย้ายถิ่น

ในขณะที่ลักษณะอาชีพของชาวบ้านนอกหมู่บ้าน (ตาราง 14)
กล่าวได้ว่า ล้วนเป็นอาชีพที่มีความมั่นคงไม่มากนัก อยู่ในสถานะของลูกจ้าง
ชั่วคราว ซึ่งเป็นกลุ่มแรงงานที่อ่อนไหวต่อภาวะความผันผวนของตลาดและ
ภาวะเศรษฐกิจ ดังเช่น คำบอกเล่าถึงอาชีพก่อสร้างซึ่งเป็นอาชีพที่มีสัดส่วน
ของสมาชิกในชุมชนตอบมากที่สุด จากพ่อทองจันทร บุษบง ว่า เป็นอาชีพ

ที่ได้เงินเยอะ แต่งานจะทำแค่เดือนมกราคม-พฤษภาคม ตามช่วงฤดูการ
 ธรรมชาติ เนื่องจากย่างเข้าสู่หน้าฝนและตามการได้รับเหมาของนายจ้าง
 (สัมภาษณ์ นายทองจันทร์ บุษบง, วันที่ 25 มกราคม 2553) วิธีแก้ปัญหา
 เฉพาะหน้าของกลุ่มชายแรงงานเหล่านี้ บางส่วนจะต้องหาอาชีพเสริมทำ
 เช่น ลูกชายของพ่อบุษบงจะหันไปรับจ้างเก็บกาแพ ในช่วงเดือนธันวาคม-
 มกราคม แถบจังหวัดภาคใต้ (สัมภาษณ์ นายทองจันทร์ บุษบง, วันที่ 25
 มกราคม 2553)

ขณะที่ในช่วงระยะของการเปิดประตูระบายน้ำเชื่อมปากมุลแบบปิดแปด
 เปิดสี่² ส่งผลให้แรงงานบางส่วนอพยพกลับมาในช่วงที่มีการปิด-เปิดประตู

ตาราง 14 ประเภทอาชีพที่สมาชิกออกไปประกอบนอกหมู่บ้าน

จำนวนอาชีพที่สมาชิก ออกไปประกอบอาชีพ นอกหมู่บ้าน	ก่อนการสร้างเขื่อน		หลังการสร้างเขื่อน	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
รับจ้างก่อสร้าง	32	25.39	403	71.59
ค้าขาย	9	7.15	19	3.37
ช่างยนต์	2	1.59	15	2.66
ช่างซ่อมโทรศัพท์	1	0.79	19	3.37
พนักงานขับรถโดยสาร	2	1.59	15	2.66
พยาบาล	1	0.79	17	3.03
รับจ้างเย็บผ้า	1	0.79	29	5.16
รับจ้างทั่วไป	76	60.32	15	2.66
ลูกจ้างร้านค้า	2	1.59	16	2.84
แม่บ้าน	-	-	15	2.66
รวม	126	100	563	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

²การเปิดประตูเขื่อนแบบ เปิดสี่ ปิดแปด เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 8 มิถุนายน 2547
 เรื่อง การเลื่อนเวลาเปิดประตูระบายน้ำเชื่อมปากมุล โดยให้เปิดประตูเขื่อนตั้งแต่เดือน
 มิถุนายน-กันยายน และปิดในช่วงเดือนสิงหาคม-พฤษภาคม (รายละเอียดมติคณะรัฐมนตรี)

เชื่อระบายน้ำเพื่อกลับมาหาปลา ดังกรณีของ พ่อสมใจ หวังผล บ้านหัวเหว ซึ่งปัจจุบันทำงานรับจ้างก่อสร้างอยู่กรุงเทพฯ แต่ก็จะกลับมาในช่วงที่มีการปิดประตูเขื่อน กลับมาหาเดือนสองเดือนก็จะกลับไปทำงานก่อสร้างต่อที่กรุงเทพฯ (สัมภาษณ์ นายสมใจ หวังผล วันที่ 21 มกราคม 2553) เช่นเดียวกันการพูดคุยกลุ่มย่อยกับชาวบ้าน ณ บ้านสุวรรณาวารี ชาวบ้านหนึ่งในหลายคนที่เข้าร่วมได้สะท้อนให้ฟังว่า

“ผู้ชายที่ไปขายแรงงานในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ที่ไปทำงานก่อสร้าง จะกลับมาหาปลาถ้าเขื่อนเปิดช่วงฤดูฝน เพราะมันพอดีกับไม่มีงานจ้าง แต่ตอนนี้เปิดสี่ปีดแปดก็ไม่แน่นอน บางทีเปิดก็ไม่รู้ตัว ถ้าจัดงานก่อสร้าง นายจ้างเค้าก็ไม่ให้มา...”

(เสวนากลุ่ม บ้านสุวรรณาวารี, วันที่ 20 ธันวาคม 2551)

อย่างไรก็ตาม การประกอบอาชีพนอกชุมชนโดยเฉพาะในเมืองหากจะกลับมาในช่วงปิด-เปิดเขื่อน เพื่อหาปลา จะทำได้เฉพาะอาชีพก่อสร้าง หากเป็นอาชีพอื่นเมื่อกลับไปอีกครั้งนั้นคือการต้องเปลี่ยนอาชีพใหม่ ดังนั้นแม้ว่าการประกอบอาชีพนอกชุมชนจะไม่มี ความมั่นคงอยู่แล้ว แต่แรงงานหลายอาชีพตัดสินใจที่จะไม่เพิ่มความเสี่ยงด้วยการกลับมาหาปลา หรือแม้แต่อาชีพก่อสร้างเอง ก็เริ่มลังเลที่จะกลับเนื่องจากความไม่แน่นอนในเรื่องระยะเวลาของการปิด-เปิดประตูระบายน้ำ (เสวนากลุ่ม บ้านสุวรรณาวารี, วันที่ 20 ธันวาคม 2551)

จากข้อมูลที่กำลังมาข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า การออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านของชาวบ้านปากมูน จึงเป็นเรื่องที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งเกิดขึ้นจากความจำเป็นในการหาเลี้ยงปากท้องที่ได้เปลี่ยนแปลงไปหลังการสร้างเขื่อนเป็นสำคัญ และเป็นรูปแบบการหาเลี้ยงชีพ รูปแบบการประกอบอาชีพที่ต้องยอมรับความไม่มั่นคงทางอาชีพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ตาราง 15)

ตาราง 15 ปฏิทินกิจกรรมวิจัยชีวิตของชาวบ้านปัจจุบัน (พ.ศ. 2551-2552)

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ชุมชนส้มห่ามุน	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
ชุมชนส้มห่าลสาข	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
ชุมชนบ้านโคก	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←

← อาชีพหลัก ← - - - - - → อาชีพรอง ← → อาชีพเสริม

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

เด็ก เยาวชน และคนชรา:

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพ
ต่อการย้ายถิ่นและขายแรงงานของชาวบ้านปากมูน

สำหรับการวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ ให้ความสำคัญกับผลกระทบทางสังคมที่สืบเนื่องมาจากการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาหาเงินและขายแรงงานของคนในชุมชน เป็นผลกระทบที่เกิดกับกลุ่มเด็ก เยาวชน และคนชราในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงดูเด็ก ปัญหาภาระการเลี้ยงดูเด็กของครอบครัวและคนชราในชุมชน ซึ่งนับเป็นกลุ่มที่อ่อนไหวในสังคมชนบทและนับเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการที่สมาชิกวัยแรงงานในครอบครัวต้องออกไปประกอบอาชีพต่างถิ่น หรือในอีกความหมายหนึ่งคือการไปขายแรงงาน

ปัญหาสำคัญอันดับแรกที่เกิดขึ้น คือ การปล่อยภาระการเลี้ยงดูบุตรไว้ให้สมาชิกในครอบครัวที่ยังอยู่ในหมู่บ้านดูแล และโดยส่วนใหญ่ก็คือคนแก่ ดังคำกล่าวของชาวบ้านที่กล่าวถึงสภาพชุมชนในปัจจุบันว่า

“...ไปทำงานต่างถิ่นกันหมด ในหมู่บ้านมีแต่คนแก่เดินทั่วหมู่บ้าน ทั้งวันแทบจะไม่พบคน และที่พบก็มีแต่คนแก่ ส่วนคนหนุ่มสาวไปทำงานต่างถิ่น ไปกรุงเทพ กลับมาเฉพาะช่วงเทศกาล ปีใหม่ สงกรานต์...”

(เสวนากลุ่ม บ้านสุวรรณาวรี, วันที่ 20 ธันวาคม 2551)

จากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับภาระการเลี้ยงดูเด็กพบข้อมูลที่น่าสนใจว่า จากครัวเรือนที่มีสมาชิกไปขายแรงงานหลังการสร้างเขื่อนเสร็จเป็นต้นมา จำนวน 563 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ตอบว่ามีเด็กในอุปการะที่ต้องเลี้ยงดูถึง 432 ครัวเรือน หรือร้อยละ 76.7 และจากข้อมูลที่ได้ ร้อยละ 41.9 ต้องรับภาระเลี้ยงดูเด็ก 1 คน และร้อยละ 41 ต้องรับภาระเลี้ยงดูเด็ก 2 คน (ตาราง 17) ที่สำคัญเด็กที่ครัวเรือนเหล่านี้ต้องเลี้ยงดูร้อยละ 54.6 หรือ 200 ครอบครัว เป็นเด็กที่พ่อแม่ต้องไปขายแรงงานนอกชุมชน (ตาราง 16)

ตาราง 16 ลักษณะของเด็กในอุปการะของผู้ตอบแบบสอบถาม

ลักษณะ	จำนวน	ร้อยละ
พ่อแม่หย่าร้าง	57	15.6
พ่อแม่ทอดทิ้ง	29	7.9
แม่ทอดทิ้ง	1	0.3
พ่อแม่เสียชีวิต	13	3.6
พ่อแม่ไปทำงานนอกชุมชน	200	54.6
พ่อแม่เสียชีวิต แม่ไม่ไปทำงาน	1	0.3
เด็กในอุปการะคือบุตร	65	17.8
รวม	366	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 17 แสดงจำนวนเด็กที่ต้องรับภาระเลี้ยงดู

จำนวนเด็ก	1 คน	2 คน	3 คน	4 คน	5 คน	รวม
จำนวน (ร้อยละ)	183 (41.9)	179 (41)	51 (11.7)	19 (4.3)	5 (1.1)	437 (100)

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ขณะที่ผู้รับภาระหน้าที่เลี้ยงดูส่วนใหญ่เป็นตา-ยายและปู่-ย่า (ตาราง 18) โดยมีสถานะเป็นตา-ยายจำนวน 218 คน หรือร้อยละ 53.96 และมีสถานะเป็นปู่-ย่าของเด็กจำนวน 62 คน หรือร้อยละ 15.35 ทั้งสองสถานะของผู้เลี้ยงดูมีค่าเฉลี่ยรวมกันสูงถึงร้อยละ 69.3 ที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานตามลำพัง ที่สำคัญเด็กที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูส่วนใหญ่อยู่ในวัยภาระพึ่งพิงคือ ช่วงตั้งแต่วัยทารกจนถึง อายุ 16 ปี (ตาราง 19) เด็กในช่วงวัยอายุดังกล่าวจึงเป็นปัญหาสำหรับผู้เลี้ยงดู ซึ่งจากข้อมูลทั้งจากช่วงอายุของผู้ตอบแบบสอบถาม และช่วงอายุของคนที่ไม่ออกไปขายแรงงาน ซึ่งชี้ชัดว่าอยู่ในวัยชราที่นอกจากจะต้องทำงานและอาชีพในชุมชนที่มีอยู่อย่างจำกัดและการรับจ้างในชุมชน คนกลุ่มนี้ยังมีรายได้หลักจากการส่งเสียของลูก หลานที่ไปประกอบอาชีพนอกชุมชน ดังได้วิเคราะห์ในหัวข้อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพและแหล่งรายได้ไปแล้ว

ตาราง 18 จำแนกตามความสัมพันธ์ระหว่างผู้ตอบแบบสอบถามและเด็ก
ในอุปการะ

ลักษณะความสัมพันธ์	จำนวน	ร้อยละ
ปู่-ย่า	62	15.35
น้ำ-อา	17	4.21
ตา-ยาย	218	53.96
ลุง-ป้า	19	4.70
พ่อหรือแม่	88	21.78
รวม	404	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 19 จำแนกตามอายุของเด็กที่อยู่ในอุปการะ

ช่วงอายุ	0-5 ปี	6-10 ปี	11-15 ปี	16-20 ปี	รวม
จำนวน	151	195	153	34	533
(ร้อยละ)	(28.3)	(36.6)	(28.7)	(6.4)	(100)

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ปัญหาที่เป็นที่ทุกขใจของผู้รับภาระเด็กเหล่านี้ แบ่งเป็นสองประการ ประการแรกคือ ภาระด้านค่าใช้จ่าย ข้อมูลการสำรวจรายจ่ายด้านภาระเลี้ยงดูเด็กพบว่า ค่าใช้จ่ายที่ครอบครัวจะต้องรับภาระอยู่ในช่วง 1,000-2,000 บาท ต่อเดือน มีมากเป็นอันดับแรกร้อยละ 43 และเดือนละ 2000-3,000 เป็นอันดับสอง ร้อยละ 23.4 ดังแสดงในตาราง 20 ซึ่งนับเป็นค่าใช้จ่ายที่สูงมาก แม้ว่าการสำรวจจะชี้ว่าส่วนใหญ่จะส่งเงินกลับทุกเดือน และเมื่อเทียบกับปริมาณการส่งเงินกลับเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายเลี้ยงดูและค่าครองชีพของครอบครัว ดังตาราง 21 จะเห็นได้ถึงความไม่เพียงพอ และภาระอันทุลักทุเลของผู้เลี้ยงดู

เมื่อค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเด็กไม่สอดคล้องกับปริมาณเงินที่ได้รับจากการส่งเงินกลับมาจนเด็กถูกทอดทิ้งจึงกลายเป็นปัญหาสืบเนื่องอีกประการที่พบจากพ่อแม่ที่ไปขายแรงงานนอกชุมชน ในความหมายที่ไม่ได้ส่งเงิน

ตาราง 20 ค่าใช้จ่ายสำหรับเลี้ยงดูเด็กต่อเดือน/คน

ช่วงรายจ่าย /บาท/เดือน	จำนวน	ร้อยละ
1,000 และต่ำกว่า	45	11.8
1,001-2000	164	43
2,001-3,000	89	23.4
3,001-4,000	58	15.2
4,001-5,000	11	2.9
มากกว่า 5,000	14	3.7
รวม	381	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

ตาราง 21 ปริมาณการส่งเงินกลับในแต่ละครั้ง

ปริมาณเงิน /บาท/ครั้ง	จำนวน	ร้อยละ
ต่ำกว่า 500	14	3.1
501-1,500	243	54.1
1,501- 2,500	58	12.9
2,501-3,500	36	8
3,501- 4,500	10	2.2
4,501 – 5,500	67	15
มากกว่า 5,500	21	4.7
รวม	449	100

ที่มา: การสำรวจของคณะผู้วิจัย พ.ศ. 2551-2552

มาให้หรือส่งแบบไม่สม่ำเสมอ ปัญหาดังกล่าวได้สะท้อนจากกลุ่มผู้เข้าประชุมกลุ่มย่อยจาก 2 ชุมชนดังนี้

“ก่อนมีเขื่อน มีกินมืออยู่ ก็ไม่จำเป็นต้องให้ลูกหลานออกไปทำงาน กรุงเทพฯ เพราะอยู่บ้านมันร้อนที่อยู่ที่นี่ จำเป็นต้องไปหาเงินจากที่อื่น เด็กลูกหลานจึงต้องให้พ่อแม่ผู้แก่เลี้ยงดู บางที่ไม่ส่งค่าเลี้ยงดู คนแก่จึงจำเป็นต้องขายวัว ขายควาย ที่เลี้ยงไว้ มาเป็นค่าเลี้ยงดูลูกหลาน เลี้ยงเด็กปัจจุบันต้องใช้เงินมาก”

(เสวนากลุ่ม บ้านคันไร่, วันที่ 11 ธันวาคม 2551)

เช่นเดียวกันการสะท้อนเรื่องราวของกลุ่มชาวบ้านบ้านดอนสำราญ

“พี่น้องต้องไปทำงานต่างจังหวัด ครอบครัวยากลำบาก เอาลูกเอาหลาน มาให้ตายายเลี้ยงดู ส่งเงินมาบ้างไม่ส่งเงินมาบ้าง ก่อนมีเขื่อนไม่ค่อยไป ไปน้อย ไปแล้วก็กลับ แต่เดี๋ยวนี้จะไม่ค่อยกลับกันจะกลับกันเฉพาะในช่วงเทศกาล... ลูกหลานมันก็อยากจะกลับบ้านก็กลับไม่ได้ ไม่มีงานทำ”

(เสวนากลุ่ม บ้านดอนสำราญ, 28 พฤศจิกายน 2551)

ปัญหาประการที่สองคือ ปัญหาการอบรมเลี้ยงดูเด็กในอุปการะ จากการสะท้อนเรื่องราวภาระการเลี้ยงดูเด็กที่พ่อแม่และลูกหลานต้องออกไปขายแรงงานต่างถิ่น ปัญหาการขาดความอบอุ่นของเด็กยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญ แม่อัม ชาวบ้านบ้านหัวดอน ตำบลทรายมูล ที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานที่พ่อแม่ทิ้งไว้ให้ กล่าวถึงความหนักใจที่ต้องเลี้ยงดูเด็กในปัจจุบันว่า

“...เด็กรุ่นใหม่พูดยาก คือ ผู้ใหญ่พูดไม่ฟัง อาจจะเป็นเพราะไม่ได้รับความอบอุ่นจากพ่อแม่และกินนมวัวมาก ไม่มีธรรมชาติให้เด็กได้สัมผัส ดูแต่ทีวีโทรศัพท์ คูยโทรศัพท์... มันกลับกันกับตอนสมัยเลี้ยงพ่อแม่มัน เดี่ยวนี้ตีไม่ได้เพราะเรื่องเงิน พ่อ แม่เค้าส่งมาให้ พ่อ แม่เค้าไม่อยู่กับเกล้า...”

(สัมภาษณ์นางอัมรา พาเลิศ, วันที่ 26 มกราคม 2553)

การรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับความทุกข์ยากของภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูเด็กของพ่อแม่ที่ต้องออกไปหาเลี้ยงชีพและขายแรงงานนอกชุมชน หมู่บ้าน ยิ่งเป็นการตอกย้ำถึงความจำเป็นที่จะต้องแบกรับภาระนี้ไว้ ดังคำบอกเล่ากลุ่มหนึ่งที่ว่า

“ลูกต้องไปรับจ้างที่กรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ทำอาชีพก่อสร้าง... มันไม่ได้กินยาคุม ก็ส่งหลานกลับมาให้เลี้ยงเรื่อยๆ”

(เสวนากลุ่ม บ้านคันไร่, วันที่ 11 ธันวาคม 2551)

สอดคล้องกับเรื่องราวความทุกข์ยากของผู้เฒ่าวัย 80 ปี พ่อทองจันทร์ บุษบง บ้านท่าแพ ที่นอกจากจะต้องขายวัวที่มีมากกว่าสามสิบสี่สิบตัวเพื่อเป็นทุนสำหรับเลี้ยงลูก ส่งลูกไปทำงานในกรุงเทพฯ และยังเป็นค่าใช้จ่ายและเลี้ยงดูหลานที่ต้องรับเลี้ยง

“...พ่อมีลูกอยู่ 7 คน ชาย 3 หญิง 4 ทุกคนทำงานกรุงเทพหมด ตอนนี่หลานที่เลี้ยงอยู่มีสองคน เป็นลูกลูกสาวคนสุดท้าย เมื่อก่อนลูก 7 คน หาปลาหมด แต่พอหาไม่ได้ก็เริ่มไปกรุงเทพ ไปทำงานก่อสร้าง ขายแรงงานแบบรับเหมา บางทีก็ต้องย้ายไปเรื่อยๆ ไม่ใช่งานประจำ ครอบครัวลูกมี 3 ครอบครัวที่ต้องทำทั้งรับเหมา ตัดอ้อย เก็บกาแฟแถวใต้ช่วงธันวาคมถึงมกราคมถึงมีนาก็รับเหมา ครอบครัวลูกบางครอบครัวก็เปลี่ยนกันไป พ่อกลับไปเมียไปผัวมา เป็นอย่างนี้ บางทีลูกจบหกก็พาไปละ พาไปตัดอ้อยไม่ได้เรียน แต่ถ้ายังเรียนไม่จบนี่พอก็เลี้ยงนะ เลี้ยงอยู่ได้เขา ถ้าบ้านไหน (ครอบครัวลูกคนใด) ไปตัดอ้อยก็จะฝากลูกไว้กับพ่อนี้แหละ หาข้าวหาหน้าให้กิน พอนี้เลี้ยงหลานโตมากับมือนี่ 5 คนแล้ว ทำคนนี่เลี้ยงโตกับมือเลยนะ พ่อแม่ส่งเงินมาอย่างเดียว ตอนนี่ไปทำงานทหาร เป็นยาม รับจ้าง จะส่งลูกมาให้เลี้ยงด้วยนะ ตอนนี่ที่เลี้ยงอยู่นี่สองคนคนหนึ่งอยู่ ป.3 อีกคนอยู่ ม.3 สองคนนี่ต้องปลูกผักเลี้ยง พ่อแม่เด็กสี่ห้าเดือนก็ส่งมาที่พื้นสองพื้น ทำงานก่อสร้างมันไม่ค่อยมีเงิน เพราะตอนนี่ก็มีลูกต้องเลี้ยง อีกคนที่กรุงเทพ พ่อปลูกผักกับแม่ก็เอาไปขายได้วันละร้อย บางทีแม่ก็ไปรับจ้างกวาดใบยางพอได้วันละ 150 ก็พอจ่ายไปวันๆ บางวันก็ลูกหลานที่อยู่แบ่งกับข้าวมาให้ด้วย...”

(สัมภาษณ์นายทองจันทร์ บุษบง, วันที่ 26 มกราคม 2553)

ครอบครัวแม่คำบ่อ เป็นอีกครอบครัวที่สองผู้เฒ่าต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานและเหลน ในวัยภาวะพึ่งพิง

“...ตอนนี้เลี้ยงหลานอยู่ 3 คน เหลน 1 คน เดิม 5 คน แต่อามารับไปเลี้ยงคนหนึ่งเหลือ 4 คน คนแรกตอนนี้ไปกรุงเทพ คนสองเรียนจบ ม.5 คนที่สามเรียน ม.3 คนสุดท้ายเหลน 2 ขวบ ลูกของหลานคนสอง ได้ลูกก่อนเลยเรียนไม่จบ เมื่อก่อนเลี้ยงหลานคนแรกก็ไม่คิดว่าจะทุกข์ เพราะตอนนั้นยังค้าปลาอยู่ แต่ตอนนี้แม่ต้องทำอาชีพรับจ้าง จ้างเกี่ยวข้าวดำนา ตัดอ้อย กวาดใบยาง ชายของหน้าบ้าน กลางคืนก็มาจ้างเฝ้าโรงแรม ให้เงินพอกิน เพราะลูกหลานมันก็อยากกินเหมือนคนอื่นก็ขอเงินซื้อ ถ้าไม่ให้ไม่ซื้อให้ก็ย่านอายุหมู...”

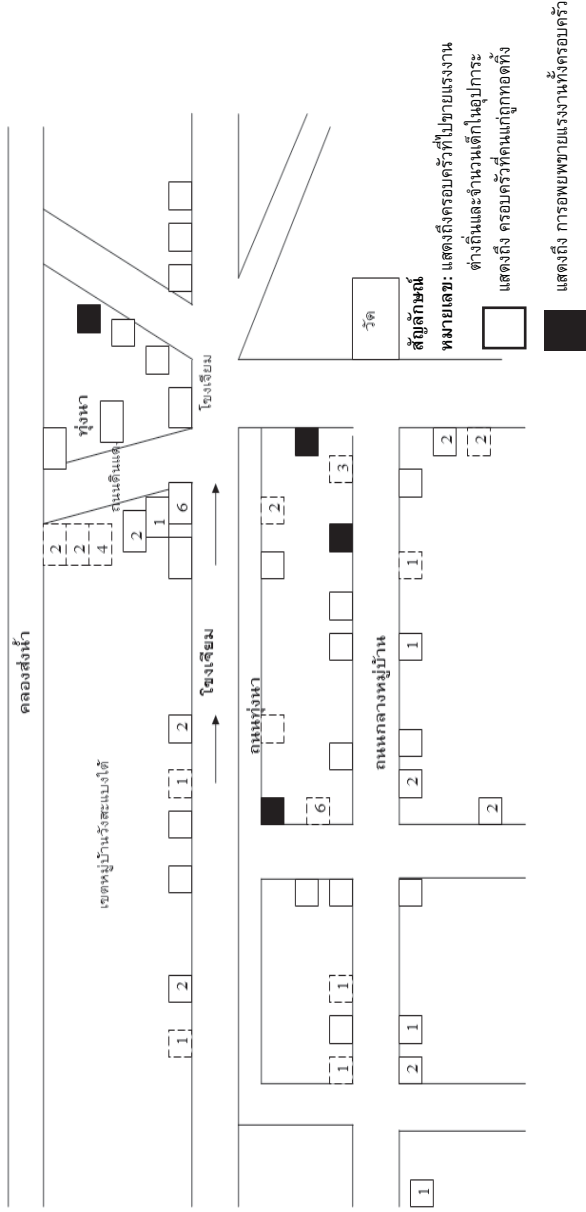
(สัมภาษณ์นางคำบ่อ บุญประสิทธิ์, วันที่ 20 ธันวาคม 2551)

กล่าวได้ว่า นอกจากข้อมูลจากการสำรวจเกี่ยวกับภาวะเลี้ยงดูเด็ก และการบอกเล่าถึงเรื่องราวความทุกข์ความยากในการต้องรับภาระเลี้ยงดูหลาน และเหลนของสมาชิกวัยแรงงานที่ต้องออกไปประกอบอาชีพขายแรงงาน นอกชุมชนหมู่บ้านแล้ว คำกล่าวติดตลกประชดชีวิตที่ว่า “เด็กน้อยเอากันผู้เฒ่ามีลูก” จึงมักจะได้ยินเสมอจากปากผู้เฒ่าผู้แก่ เมื่อถูกถามถึงภาระหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งนอกจากจะสะท้อนความทุกข์ยากกับภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายและมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ขณะที่เด็กจำนวนมากเมื่อจบการศึกษาในภาคบังคับ ต่างมุ่งเข้าสู่ตลาดแรงงานรับจ้างนอกชุมชนและมีครอบครัว พร้อมส่งภาระการเลี้ยงดูคืนสู่ชุมชน คำกล่าวของผู้เฒ่าที่ว่า “บ่ได้หยุด บ่ได้เซาเลี้ยง” จึงสะท้อนให้เห็นวัฏจักรของการขายแรงงานของคนในชุมชนในแถบลุ่มน้ำมูนปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฏจักรที่ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งบ่มเพาะแรงงานให้กับภาคเมือง

ตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพของชุมชน ทั้งการเปลี่ยนแปลงเชิงประชากรที่ทำให้ชุมชนยังคงเหลือแต่คนแก่และเด็กคือ ชุมชนหมู่บ้านวังสะแบงใต้ ดังแผนที่ตัวอย่าง ชุมชนหมู่บ้านวังสะแบงใต้ (แผนภาพ 2) ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชุมชนชนบทแถบลุ่มน้ำมูนในปัจจุบันหลังจากวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

หมู่บ้านวังสะแบงใต้เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำมูลซึ่งอยู่บริเวณเหนือเชื่อมปากมูลฝั่งซ้าย ข้อมูลเมื่อปี 2552 มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 161 ครอบครัวยุคเดิมอาชีพหลักของคนในชุมชนคืออาชีพประมง และทำการเกษตรริมน้ำ แต่หลังจากการสร้างเชื่อมปากมูลแล้วเสร็จชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหากินลำบากมากขึ้น เนื่องจากปลาในแม่น้ำมูลลดลงและไม่สามารถทำการเกษตรริมน้ำได้เนื่องจากน้ำท่วมและการคุกคามของต้นไมยราบยักษ์ ทำให้ต้องพึ่งพาตลาดมากขึ้น ดังนั้น ความต้องการใช้เงินเพื่อเลี้ยงชีพจึงมีมากขึ้น เป็นปัจจัยผลที่ทำให้คนในชุมชนต้องย้ายถิ่นไปทำงานทำนอกชุมชน จากแผนภาพ 1 แสดงให้เห็นจำนวนครัวเรือนที่มีสมาชิกย้ายออกไปทำงานต่างถิ่นซึ่งมีจำนวน 34 ครอบครัวยุคใหม่มี 4 ครอบครัวยุคใหม่ การอพยพไปขายแรงงานทั้งครอบครัว และครอบครัวที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่นได้ทั้งภาวะการเลี้ยงดูเด็กซึ่งอยู่ในวัยภาวะพึ่งพิงไว้ให้กับสมาชิกในครอบครัวที่ยังอาศัยอยู่ในชุมชนทั้งหมดจำนวน 28 ครอบครัวยุคใหม่ซึ่งรวมเด็กที่ถูกทิ้งให้เป็นภาวะการเลี้ยงดูมีจำนวนถึง 58 คนหรือร้อยละ 52.73 เมื่อเทียบกับจำนวนเด็กในชุมชนวังสะแบงใต้ ที่มีอายุระหว่าง 0-14 ปี ทั้งหมดจำนวน 110 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสงใหญ่, <http://www.nongsangyai.com/images/stories/ข้อมูลพื้นฐาน.pdf>)

นอกจากนี้ แผนภาพดังกล่าวยังแสดงให้เห็นครอบครัวที่คนชราถูกทอดทิ้งให้อยู่ในชุมชน 17 ครอบครัวยุคใหม่ และในจำนวนนี้มี 14 ครอบครัวยุคใหม่คนชราต้องรับภาระเลี้ยงดูเด็กที่อยู่ในวัยภาวะพึ่งพิง คนชราบางคนในชุมชนวังสะแบงใต้ต้องรับภาระเลี้ยงดูเด็กมากถึง 6 คน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบากของคนชราในชุมชนวังสะแบงใต้หนึ่งในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเชื่อมปากมูล

แผนภาพ 2 แผนที่ชุมชนหมู่บ้านวังสะแบงใต้

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้มีข้อค้นพบว่า ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในเขตลุ่มน้ำมูนตอนปลายและลุ่มน้ำสาขา หรือพื้นที่ผลกระทบจากเชื่อมปากมุล ประกอบด้วย (1) การเปลี่ยนแปลงด้านรายได้-รายจ่าย พบว่าชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำมูนและลุ่มน้ำสาขาที่อยู่ในพื้นที่ผลกระทบของการสร้างเชื่อมปากมุลเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้เฉลี่ยก่อนมีการสร้างเชื่อมมีรายได้เฉลี่ยที่ลดลง ความผันผวนด้านรายได้เห็นได้ชัดเจนจากรายได้จากการประกอบอาชีพประมง พบว่า ปี 2533 ก่อนมีการสร้างเชื่อมรายได้เฉลี่ย 25,724 บาท/ครัวเรือน/ปี แต่ในปีสำรวจ (2551-52) รายได้เฉลี่ยลดลงเหลือ 9,247 บาท/ครัวเรือน/ปี และยังพบแนวโน้มการลดลงของรายได้เฉลี่ยในอาชีพอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับสายน้ำลดลงด้วยเช่นกัน ขณะที่รายจ่ายโดยเฉลี่ยจากการสำรวจพบว่า รายจ่ายเฉลี่ยรวมอยู่ที่ 55,433 บาท/ครัวเรือน/ปี จึงทำให้ชาวบ้านจำนวนมากต้องมีรายจ่ายที่สูงกว่ารายได้ และยังได้นำไปสู่ปัญหาภาวะหนี้สินของครัวเรือนซึ่งมีทั้งหนี้ในระบบและนอกระบบ (2) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพ เป็นผลกระทบที่ต่อเนื่องจากประการแรก พบว่า หลังจากที่รายได้และรายจ่ายมีความผันผวนอย่างไม่สมดุล การลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศน์ริมฝั่งลุ่มน้ำมูน ส่งผลต่อการเปลี่ยนอาชีพหลักจากประมงและการเกษตรสู่อาชีพนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะการรับจ้างทั้งในและนอกชุมชนที่มีความผันแปรตามความต้องการของตลาดแรงงาน และ (3) การอพยพย้ายถิ่นไปตามแหล่งที่มีการจ้างงานมีอัตราสูงขึ้น จากการสำรวจพบว่า หลังสร้างเชื่อมมีการออกไปขายแรงงานเพิ่มขึ้นถึง 4.5 เท่า สาเหตุหลักที่ต้องออกจากชุมชนคือ การขาดอาชีพรองรับในชุมชน การศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อสมาชิกเหล่านี้ออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชนแล้ว จำนวนมากไปรับจ้างทำงานแบบตลอดปีกลับเฉพาะในช่วงวันหยุดหรือเทศกาล และเป็นการขายแรงงานทั้งครอบครัว บางครอบครัวใช้วิธีสลับกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ด้วยรูปแบบการประกอบอาชีพที่เปลี่ยนแปลงทำให้วิถีชีวิตและ

ปฏิทินชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปด้วย อาชีพหลักกลายเป็นอาชีพรับจ้างนอกชุมชน ซึ่งใช้ช่วงเวลาสำหรับการประกอบอาชีพดังกล่าวตลอดทั้งปี

ในส่วนของผลกระทบทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องจากผลกระทบด้านเศรษฐกิจ พบว่า การย้ายถิ่นกับภาระการเลี้ยงดูวัยภาระพึ่งพิง เป็นผลกระทบสืบทางสังคมจากการอพยพย้ายถิ่นของวัยแรงงาน และเป็นผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเด็ก คนชรา และเยาวชน ผลกระทบที่เกิดขึ้นได้แก่ ปัญหาการต้องรับภาระเลี้ยงดูเด็กที่พ่อแม่ต้องไปขายแรงงานต่างถิ่น การศึกษาพบว่า เด็กเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่กับ ปู่ ย่า ตา ยาย ซึ่งจำนวนมากเป็นคนชรา นอกจากนี้ ยังพบว่าชุมชนบางแห่งในเขตลุ่มน้ำมูนกลายเป็นชุมชนที่เต็มไปด้วยเด็กและคนชรา ดังเช่น ชุมชนวังสะแบงใต้ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงได้ข้อสรุปที่ว่า การพัฒนาด้วยการสร้างเงื่อนไขอาจไม่ได้นำความเจริญหรือก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน และชุมชนเสมอไป แต่กลับก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและวิถีการผลิตแบบจำกัดสิทธิและเสรีภาพที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ซึ่งในเชิงองค์ความรู้แล้วอาจนำไปสู่การขยายกรอบความหมายของสิทธิมนุษยชนจากนิยามสิทธิในการดำรงชีพอย่างสมศักดิ์ศรี และเป็นสิทธิตามธรรมชาติ เป็นการนิยามความหมายด้านสิทธิและสิทธิมนุษยชนที่ว่า สิทธิและเสรีภาพที่จะกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของตัวเองให้เป็นไปตามโครงสร้างเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยให้มีเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันเข้าไปกำกับ ไม่ใช่เพียงแคสิทธิเสรีภาพแบบหวนหาอดีตและธรรมชาติมนุษยอย่างดั้งเดิมทั้งหมด ซึ่งท้ายที่สุดแล้วได้นำไปสู่ความท้าทายในการแก้ไขปัญหากลางได้ข้อเท็จจริงที่ว่าชาวบ้านไม่สามารถที่จะกลับไปใช้ชีวิตชีวิตและการผลิตแบบอดีต และในขณะเดียวกัน ก็ไม่สามารถอยู่กับวิถีชีวิตและการผลิตแบบปัจจุบันได้เช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

ดุษฐิ์ อายุวัฒน์ และพรเพ็ญ ปานคำ. (2551). การย้ายถิ่นและความอยู่ดีมี
สุขของครัวเรือนในชนบทอีสาน. รายงานการวิจัยสมาคมนัก
ประชากรไทย.

Dusadee Ayuwat and Pornpen Pankham. (2008). **Migration and Well-being of Rural Household in Isan.** A Research Report Submitted to Thai Population Association. (in Thai).

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2545). โครงการศึกษาวิจัยแนวทางการฟื้นฟู
ระบบนิเวศ วิถีชีวิต และชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน
ปากมูล. รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

Ubonratchathani University. (2002). **Project to study approaches to restoration of the ecology, livelihood, and communities receiving impacts from construction of Pak Mun Dam.** A Research Report Submitted to Ubonratchathani University. (in Thai).

โยธิน แสงวดี. (2540). แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงกระแสการย้ายถิ่น
ออกจากชนบทสู่เมือง: กรณีศึกษาอำเภอหางรอง จังหวัดบุรีรัมย์.
รายงานการวิจัยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

Yothin Sawangdee. (1997). **Rural-urban Migration Trends: a Case Study of Nang Rong Thailand.** A Research Report Submitted to Institute for Population and Social Research. (in Thai).

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2550). การสำรวจสำมะโนประชากรปี พ.ศ. 2550.
กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

National Statistical Office. (2007). **Periodic Censuses in 2007.** Bangkok: National Statistical Office. (in Thai).

สำนักงานสถิติ จังหวัดอุบลราชธานี. (2553). สถิติประชากรจังหวัด
อุบลราชธานี. สืบค้นเมื่อ 20 มีนาคม 2553, สืบค้นจาก <http://www>.

dopa.go.th/stat_m.htm.

Ubonratchatani's Statistical Office. (2010). **Demographic Statistics in Ubonratchatani**. Retrieved March 20, 2010, From http://www.dopa.go.th/stat_m.htm. (in Thai).

องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสงใหญ่. (2552). **ข้อมูลพื้นฐานองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสงใหญ่, สืบค้นเมื่อ 20 มีนาคม 2553, สืบค้นจาก <http://www.nongsangyai.com/images/stories/ข้อมูลพื้นฐาน.pdf>.**

Nongsangyai Subdistrict Administration Organization. (2009). **Basic Information on Nongsangyai Subdistrict Administration Organization**. Retrieved March 20, 2010, From <http://www.nongsangyai.com/images/stories/ข้อมูลพื้นฐาน.pdf>. (in Thai).

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์นางสาวทิพวรรณ ทาร์ตัน, วันที่ 20 มกราคม 2553

สัมภาษณ์นางคำบ่อ บุญประสิทธิ์, วันที่ 20 ธันวาคม 2551

สัมภาษณ์นางนารี หวังผล, วันที่ 26 มกราคม 2553

สัมภาษณ์นางอัมรา พาเลิศ, วันที่ 26 มกราคม 2553

สัมภาษณ์นายทองจันทร์ บุชบง, วันที่ 25 มกราคม 2553

สัมภาษณ์นายสมใจ หวังผล, วันที่ 21 มกราคม 2553

สัมภาษณ์นายสุพันธ์ จันทร์สอน, วันที่ 23 มกราคม 2553

เสวนากลุ่ม บ้านสุวรรณาวารี, วันที่ 20 ธันวาคม 2551

เสวนากลุ่ม บ้านคันไร่, วันที่ 11 ธันวาคม 2551

เสวนากลุ่ม บ้านดอนสำราญ, 28 พฤศจิกายน 2551

